

B. RASELAS

ZMOGIŠKASIS PAŽINIMAS

(Ištrauka) ¹

Faktas, tikėjimas, tiesa ir pažinimas

Sio skyriaus tikslas — dogmatiška forma išdėstyti tam tikras išvadas, kurios išplaukia iš ankstesnio tyrinėjimo, taip pat iš gilesnio šių klausimų svarstymo mano knygoje „Reikšmės ir tiesos tyrimas“ ². Aš ypač noriu kaip galima tiksliau nustatyti keturių žodžių, minimų šio skyriaus pavadinime, reikšmę. Neketinu neigti, jog šie žodžiai įgyja ir kitas pilnateises reikšmes, bet norėčiau tik pažymėti, kad reikšmės, kurias aš jiems suteikiu, yra svarbios sąvokos, suprastos ir išskirtos jos naudingos daugeliui filosofinių problemų, tačiau kai jos būna supainiotos, tampa neišsprendžiamos painiavos šaltiniu.

A. Faktas

„Faktas“, kaip aš suprantu šį terminą, gali būti apibrėžtas tik aki-vaizdžiai. Visa, kas yra pasaulyje, vadinu „faktu“. Saulė yra faktas; Cezario perėjimas per Rubikoną buvo faktas; jei man skauda dantį, mano danties skausmas yra faktas. Jeigu ką nors teigiu, tai mano teigimo veiksmas yra faktas, ir jeigu teiginys teisingas, tai yra faktas dėl ko jis teisingas, bet šio fakto nėra, jeigu teiginys neteisingas. Mėsininkas sako: „Viską išpardaviau, tai faktas“; tačiau netrukus ateina pažįstamas pirkėjas ir gauna iš po prekystalio puikų gabalą avienos. Šiuo atveju mėsininkas du kartus meluoja: pirmą kartą sakydamas, kad viskas išparduota, ir antrą kartą, sakydamas, jog tai, kad viskas išparduota, yra faktas. Faktai yra tai, kas teiginius daro teisingus ar neteisingus. Žodį „faktas“ aš norėčiau apriboti minimumu to, kas turi būti žinoma tam, kad bet kurio teiginio teisingumas ar neteisingumas analitiškai sektų iš tų teiginių, kurie tą minimumą konstatuoja. Pavyzdžiui, jeigu kiekvie-

¹ Versta iš B. Russell, *Human Knowledge. Its Scope and Limits*, London, 1948, Chapter XI, p. 159—170. Išvertė B. Kuzmickas.

² B. Russell, *An Inquiry into Meaning and Truth*, Penguin books, 1940.

nas tų teigimų „Brutas buvo romėnas“ ir „Kasijus buvo romėnas“ konstatuoja faktą, tai negalima sakyti, jog teiginys „Brutas ir Kasijus buvo romėnai“ konstatuoja naują faktą. Mes jau matėme, kad klausimas, ar yra neigiamieji ir bendrieji faktai, kelia sunkumų. Tačiau šios subtilybės yra daugiausia lingvistinio pobūdžio.

„Faktą“ aš suprantu kaip kažką (something), kas iš tikrųjų yra, nesvarbu, pripažįstama tai, ar ne. Jeigu žiūriu į traukinių tvarkaraštį ir matau, jog dešimtą valandą ryto yra traukinys, kuris vyks į Edinburgą, vadinasi, jeigu tvarkaraštis teisingas, iš tikrųjų yra traukinys, kaip „faktas“. Pats tvarkaraščio teiginys, nepriklausomai nuo to, teisingas jis, ar ne, yra „faktas“, bet jis tik tada konstatuoja faktą, jeigu jis teisingas, t. y. jeigu yra tikras traukinys. Dauguma faktų nepriklauso nuo mūsų valios; todėl jie vadinami „rūšiais“, „atkakliais“, „neišvengiamais“. Fiziniai faktai daugiausia nepriklauso ne tik nuo mūsų valios, bet net nuo mūsų egzistavimo.

Biologiniu požiūriu visas mūsų pažintinis gyvenimas yra prisitaikymo prie faktų proceso dalis. Šis procesas, didesniu ar mažesniu laipsniu, būdingas visoms gyvybės formoms, tačiau „pažintiniu“ vadinamas tik tada, kai pasiekia tam tikrą išsivystymo lygį. Kadangi nėra griežtos ribos tarp žemesnio gyvūno ir paties žymiausio filosofo, todėl aišku, kad negalime tiksliai pasakyti, kada būtent mes pereiname nuo paprasto gyvuliško elgesio prie tokio elgesio, kuris nusipelno būti vadinamas „pažinimu“. Tačiau kiekvienai išsivystymo pakopai yra būdingas prisitaikymas, ir tai, prie ko gyvūnas prisitaiko, yra faktų aplinka.

B. Tikėjimas

„Tikėjimas“, kurį pradėdame nagrinėti, vidujai pasižymi jau esmingu ir neišvengiamu neapibrėžtumu, kurio priežastis slypi protinio vystymosi nuo amebos iki homo sapiens nenutrūkstamume. Savo labiausiai išvystyta forma, kurią daugiausia tyrinėja filosofai, tikėjimas nusakomas sakinio tvirtinimu. Pauostę orą, jūs sušunkate: „Viešpatie! Namas dega!“ Arba, ruošdamasis piknikui, jūs sakote: „Pažvelkite į debesis. Bus lietaus“. Arba, važiuodamas traukiniu, optimistiškai nusiteikusį bendrakelionį jūs norite atvėsinti pastaba: „Kai paskutinį kartą čia važiauvau, tris valandas vėlavome“. Tokios pastabos, jeigu jūs neketinate suklaidinti, išreiškia tikėjimą. Mes esame taip įpratę vartoti žodžius tikėjimui išsakyti, kad gali pasirodyti keista kalbėti apie „tikėjimą“ tokiais atvejais, kai žodžių nėra. Tačiau aišku, jog vartojami žodžiai nenusako dalykų esmės. Gaisro kvapas iš pradžių verčia jus galvoti, kad dega namas, ir po to atsiranda

žodžiai, bet ne kaip pats tikėjimas, o kaip būdas suteikti jam tokią elgesio formą, kuria apie jį galėtų būti pranešta kitiems. Dabar aš, žinoma, turiu galvoje tikėjimą, kuris nėra labai sudėtingas ir subtilus. Aš tikiu, jog daugiakampio kampų suma yra lygi tokiam tiesių kampų skaičiui, kuris lygus dvigubam jo sienų skaičiui minus keturi tiesūs kampai, bet reikėtų turėti antžmogišką matematinę intuiciją, kad žmogus galėtų šituo patikėti be žodžių. Tačiau paprastesnė tikėjimo rūšis, ypač kai jis sukelia veiksmą, gali būti išreikšta be žodžių. Keliaudamas su draugu, jūs galite sakyti: „Mums reikia pabėgėti; traukinys tuoj pradės važiuoti“. Tačiau, būdamas vienas, jūs galite tikėti tuo pačiu ir taip pat greitai bėgti be jokių žodžių.

Todėl aš siūlau tikėjimą traktuoti kaip kažką, kas gali būti intelektualinio pobūdžio ir kas gali pasirodyti gyvulių elgesyje. Esu linkęs manyti, jog pavadinimo „tikėjimas“ kartais nusipelno grynai kūniška būseną. Pavyzdžiui, jeigu jūs tamsoje įeinatė į savo kambarį, o kažkas neįprastoje vietoje pastatė kėdę,— jūs galite atsimušti į ją, nes jūsų kūnas tikėjo, jog šioje vietoje kėdės nėra. Tačiau dabar mūsų tikslui neturi didelės reikšmės skyrimas, kiek tikėjimas yra protiškas ir kiek kūniškas. Tikėjimas, kaip aš suprantu šį terminą, yra tam tikra kūno ar sąmonės, arba jų abiejų, būseną. Kad išvengčiau tuščiažodžiavimo, vadinčiau jį organizmo būseną ir nekreipsiu dėmesio į skirtumą tarp kūniškų ir psichiškų veiksmų.

Vienas būdingų tikėjimo bruožų yra tas, kad tikėjimas nukreiptas į ką nors išoriniame pasaulyje anksčiau apibrėžta prasme. Paprasčiausias atvejis, įmanomas stebėti biheivoristiškai, yra toks, kada A, sąlyginiu refleksu, savo buvimu sukelia elgesį, charakteringą B. Tai liečia svarbų veikimo pagal gautą informaciją atvejį: čia A žymi girdimus žodžius, o B — tai, ką šie žodžiai reiškia. Kažkas sako: „Žiūrėkite, važiuoja automobilis“, ir jūs elgiatės taip, lyg jūs matytute automobilį. Šiuo atveju jūs tikite tuo, kas pasakytą žodžiais „važiuoja automobilis“.

Bet kokia organizavimo būseną, kuria realizuojasi tikėjimas kuo nors, teoriškai gali būti pilnutinai aprašyta, šito „ko nors“ neminint. Kada jūs tikite, jog „važiuoja automobilis“, jūsų tikėjimas pasirodo tam tikra jūsų raumenų, jutimo organų, emocijų būseną, taip pat, galimas daiktas. tam tikrais regėjimo vaizdais. Visa tai, taip pat ir visa kita, kas sudaro jūsų tikėjimą, gali būti psichologo ir fiziologo drauge teoriškai pilnutinai aprašyti, visai neminint to, kas yra už jūsų sąmonės ir kūno. Jūsų būseną, kada jūs tikite, jog važiuoja automobilis, skirtingomis sąlygomis gali būti nevienoda. Jūs galite stebėti lenktynes ir spėlioti, ar laimės automobilis, dėl kurio jūs susilažinote. Jūs galite laukti savo sūnaus grįžimo

iš nelaisvės Tolimuosiuose Rytuose. Jūs galite stengtis pasprukti nuo policijos. Pereidamas gatvę, jūs galite staiga nubusti iš užsimiršimo. Tačiau nors jūsų būseną šiais skirtingais atvejais nebus viena ir ta pati, vis tiek juose bus kažkas bendra ir šitas bendras bus tai, kad visais šiais atvejais jūs tikėsite, jog važiuoja automobilis. Galima sakyti, jog tikėjimas yra organizmo būsenų visuma, susietų tarpusavy dėl to, kad visos jos, iš dalies ar pilnutinai, yra nukreiptos į kažką išorišką.

Gyvio arba kūdikio tikėjimas pasirodo veiksmu arba veiksmų serija. Šuns tikėjimas lapės buvimu pasireiškia tuo, kad jis bėga lapės pėdomis. Tačiau žmonių tikėjimas, kaip kalbos ir sulaikytų reakcijų (suspended reactions) rezultatas, dažnai tampa daugiau ar mažiau statiška būseną, susidedanti, galimas daiktas, iš atitinkamų sakomų arba įsivaizduojamų žodžių, taip pat jausmų, sudarančių skirtingas tikėjimo rūšis. Jas galėtume ir išvardyti: pirma, tikėjimas, susijęs su mūsų pojūčių pripildymu išvadomis, būdingomis gyvuliams; antra, atmintis; trečia, laukimas; ketvirta, tikėjimas, kurį nerefleksiškai sukelia liudijimas, ir, penkta, tikėjimas, kylantis iš sąmoningos išvados. Galimas daiktas, kad šis sąrašas nepilnas ir kartu per daug pilnas, bet suvokimas, atmintis ir laukimas iš tikrųjų skiriasi vienas nuo kito su jais susijusių jausmų atžvilgiu. Dėl to „tikėjimas“ yra platus gimininis terminas, o tikėjimo būseną griežtai nesiskiria nuo jam artimų būsenų, kurios paprastai tikėjimu nelaikomos.

Klausimas, kas yra tai, kuo tikima, kada organizmas yra tikėjimo būsenoje, paprastai truputį neaiškus. Sekąs pėdomis šuo elgiasi nepaprastai apibrėžtai, nes jo tikslas yra paprastas ir jis neabejoja dėl priemonių; tačiau balandis, kuris nesiryžta iš jūsų rankų palmti maisto, yra labiau neaiškioj ir sudėtingoj padėty. Kai dėl žmonių, tai kalba sukuria iliuzorišką tikslumo regimybę; savo tikėjimą žmogus gali pasakyti sakiniu, ir tada manoma, kad sakiny yra tas, kuo jis tiki. Tačiau dažniausiai yra ne taip. Jeigu jūs sakote: „Žiūrėkite, štai Džounsas!“, vadinasi, jūs kažkuo tikite ir savo tikėjimą pasakote žodžiais, tačiau jūsų tikėjimo objektas yra Džounsas, bet ne vardas „Džounsas“. Kitais atvejais jūsų tikėjimas gali iš tikrųjų liesti tik žodžius: „Kas yra šis tik ką įėjęs įspūdingos išvaizdos žmogus? Tai seras Teofilis Tuekemas“. Šiuo atveju jums reikalingas tik vardas, bet kasdienėje kalboje paprastai žodžiai yra, kaip sakoma, permatomi; jie nėra tai, kuo mes tikime, lygiai kaip žmogus nėra vardas, kuriuo jis vadinamas.

Kai žodžiai tik išreiškia tikėjimą tuo, ką jie reiškia, nurodomam žodžiais tikėjimui tiek pat trūksta tikslumo, kiek jo trūksta jį nusakančių žodžių reikšmei. Už logikos ir grynosios matematikos nėra žodžių, kurių reikšmė būtų visiškai tiksli, nėra visiškai tikslūs netgi tokie žodžiai, kaip

„centimetras“ ir „sekundė“. Todėl netgi tada, kai tikėjimas yra išreiškiamas žodžiais, turinčiais tą aukščiausią tikslumo laipsnį, kuriuo pasižymi tik empiriškai žodžiai, mūsų tikėjimo objektas vis tik lieka daugiau ar mažiau neaiškus.

Šis neaiškumas neišnyksta ir tada, kada tikėjimas yra „grynai žodinis“, t. y. kada tikime tik tuo, kad tam tikras sakinytis teisingas. Tokia tikėjimo rūšis atsirasdavo moksleivių tarpe, kada mokymas rėmėsi senais metodais. Panagrinėsime, kuo skiriasi moksleivio požiūris į sakinį „Vilhelmas Užkariautojas, 1066 metai“ ir sakinį: „Sekantį trečiadienį šventė — pamokų nebus“. Pirmuoju atveju moksleivis žino, jog žodžių forma teisinga, ir nekreipia jokio dėmesio į jų reikšmę; antruoju atveju jis patiki, kad sekantį trečiadienį nebus pamokų ir visai ignoruoja žodžius, kurie buvo pavartoti sukelti jam šį tikėjimą. Pirmasis, o ne antrasis tikėjimas yra „grynai žodinis“.

Sakydamas, kad moksleivis tiki, jog sakinytis: „Vilhelmas Užkariautojas, 1066 metai“ yra teisingas, turi pridurti, kad jo „tiesos“ supratimas yra grynai pragmatistinis: sakinytis bus teisingas, jeigu, kai jį pasakys mokytojui, pasekmės bus teigiamos; jeigu jos neigiamos, jis bus neteisingas.

Palikę ramybėje moksleivį ir grįžę prie filosofinio dalykų svarstymo, privalome išsiaiškinti, ką turime galvoje, kada sakome, jog vienas ar kitas sakinytis yra „teisingas“. Aš kol kas dar nekeliu klausimo, kaip suprasti „tiesą“; apie tai kalbėsime vėliau. Dabar noriu nurodyti, jog kaip bebūtų apibrėžiamas žodis „teisingas“, sakinio „Šis teiginys yra teisingas“ reikšmė turi priklausyti nuo teiginio reikšmės, ir todėl ji yra lygiai tokia pat netiksli, kaip netikslus teiginys, apie kurį sakoma, kad jis yra teisingas. Todėl netikslumo mes nepašaliname, sutelkę dėmesį į grynai žodinį tikėjimą.

Filosofija, kaip ir mokslas, privalo suprasti, jog, kada visišką tikslumą nepasiekiamas, turi būti išrasta tam tikra technika, kuri neaiškumą ir netikslumą padėtų palaipti sumažinti. Nors ir tobuliausias būtų mūsų matavimo aparatas, visada liks atkarpų, dėl kurių abejosime, ar jos didesnės ar mažesnės, ar lygios metru; tačiau nėra jokių ribų patikslinimams, kuriais tų abejotinių atkarpų kiekį galima būtų sumažinti. Panašiai ir tais atvejais, kai tikėjimas yra pasakomas žodžiais, visada lieka kažkokių aplinkybių, ir mes nežinome, ar jos tikėjimą daro teisingą ar neteisingą, bet šių aplinkybių kiekis gali būti neribotai mažinamas, iš dalies tobulinant žodžių analizę, iš dalies tobulinant stebėjimo techniką. Teorinis visiško tikslumo galimumas ar negalimumas priklauso nuo to, ar fizinis pasaulis nutrūkstamas ar nenutrūkstamas.

Dabar panagrinėsime tikėjimo atvejį, nusakytą žodžiais, kurių visi pasižymi labiausiai galimu tikslumo laipsniu. Konkretumo dėlei tarkime, kad aš tikiu sakiniu „Mano ūgis yra didesnis, negu 5 pėdos ir 8 coliai ir mažesnis, negu 5 pėdos ir 9 coliai“. Šį sakinį pavadinsime „S“. Aš dar nekeliu klausimo, kas šį sakinį daro teisingą arba kas duoda man teisę sakyti, jog aš tai žinau; aš tiktai klaisiu: „Kas vyksta manyje, kada aš tikiu ir savo tikėjimą pasakau sakiniu „S“? Aišku, į šį klausimą teisingai atsakyti negalima. Tiksliai įmanoma nusakyti tik tai, kad aš esu tokioje būsenoje, kuri, vykstant tam tikriems įvykiams, gali būti apibūdinta žodžiais „visiškai teisingai“ ir kad dabar, kol dar nieko neįvyko, aš turiu šių įvykių idėją kartu su jausmu, kuris gali būti apibūdintas žodžiu „taip“. Aš galiu, pavyzdžiui, įsivaizduoti save stovintį prie sienos su pėdų ir colių skale ir vaizduotėje regėti savo viršugalvį tarp dviejų skalės ženklų ir galiu jausti savo sutikimą su šiuo vaizduotės paveikslu. Šitai mes galime laikyti esme to, kas gali būti pavadinta „statiniu“ („static“) tikėjimu, priešingu tikėjimui, kylančiam veiksmo: statinis tikėjimas pasireiškia idėja arba vaizdiniu, susijusiu su pritarimo jausmu.

C. Tiesa

Dabar pereinu prie „tiesos“ ir „netiesos“ apibūdinimo. Daugelis dalykų akivaizdūs. Tiesa yra tikėjimo savybė ir, kaip išvestinė, tikėjimą nusakančių sakinių savybė. Tiesa iškyla kaip tam tikras tikėjimo ir vieno ar daugiau skirtingų nuo tikėjimo faktų santykis. Kai šio santykio nėra, tikėjimas neteisingas. Sakinys gali būti vadinamas „teisingu“ arba „neteisingu“, net jeigu niekas juo netiki, bet juo būtų galima patikėti. Šis tikėjimas pasirodytų esąs teisingas arba neteisingas, priklausomai nuo aplinkybių.

Visa tai, kaip sakėme, yra akivaizdu. Tačiau neakivaizdūs yra tokie dalykai, kaip santykis tarp tikėjimo ir fakto, kuriuo tikima; galimo fakto, darančio vieną ar kitą tikėjimą teisingą, apibrėžimas; vartojamo šiame sakinyje žodžio „galimas“ reikšmė. Kol kas į šiuos klausimus nėra atsakymo, mes neturime jokio adekvataus „tiesos“ apibrėžimo.

Pradėsime nuo fiziškai ankstyviausios tikėjimo formos, sutinkamos ir gyvulių, ir žmonių tarpe. Vienalaikis dviejų aplinkybių, A ir B, buvimas, jeigu jis buvo dažnai arba emociškai įdomus, paprastai turi tą rezultatą, kad gyvulys, suvokdamas A, reaguoja į jį lygiai taip pat, kaip jis anksčiau reaguodavo į B, arba parodo bent tam tikrą šitokios reakcijos dalį. Kai kurių gyvulių tarpe šis ryšys kartais gali būti ne patirties keliu įgytas, bet įgimtas. Kaip šis ryšys bebūtų įgytas, galima sakyti, jei

jutiminis A buvimas sukelia veiksmus, atitinkančius B, gyvulys „tiki“, jog aplinkoje yra B ir kad jo tikėjimas yra „teisingas“, jeigu šitas B iš tikrųjų yra. Jeigu jūs vidurnaktį pažadinsite žmogų ir sušuksite: „Gaisras!“, jis pašoks iš lovos, net nematydamas ugnies ir neuuosdamas dūmų. Jo veiksmas liudija jo tikėjimą, kuris pasirodys esąs „teisingas“. Jeigu iš tikrųjų yra gaisras, ir „neteisingas“, jeigu jo nėra. Jo tikėjimo teisingumas priklauso nuo fakto, kuris gali būti už jo patyrimo ribų. Žmogus gali taip greitai išbėgti iš namo, kad ugnies akivaizdžiai ir nepajus; jis gali išsigąsti, kad bus įtartas padėgimu ir ryšium su tuo pabėgti į užsienį, taip ir neįsitikinęs, ar iš tikrųjų namas degė, ar ne. Vis dėlto jo tikėjimas teisingas, jeigu iš tikrųjų buvo tas faktas (būtent, gaisras), kuris buvo jo tikėjimo išorinis objektas ir reikšmė, o jeigu šito fakto nebuvo, jo tikėjimas neteisingas, netgi jeigu jo draugai įtikinėtų jį, kad namas degė.

Skirtumas tarp teisingo ir neteisingo tikėjimo panašus į skirtumą tarp ištekėjusios moters ir senmergės: teisingo tikėjimo atveju yra faktas, su kuriuo jis turi tam tikrą ryšį, neteisingo — tokio fakto nėra. Kad apibrėžtume „tiesą“ ar „netiesą“, mums reikia aprašyti tą faktą, kuris duotąjį tikėjimą daro teisingą, kartu šis aprašymas neliečia nieko realaus, jeigu tikėjimas neteisingas. Tam, kad sužinotume, ar kuri nors moteris yra ištekėjusi, ar ne, galime atlikti aprašymą, liečiantį jos vyrą, jeigu ji jį turi, ir aprašymą, neliečiantį nieko, jeigu ji netekėjusi. Šis aprašymas galėtų būti, pavyzdžiui, toks: „Vyriškis, kuris stovėjo šalia jos bažnyčioje arba pas notarą, kada buvo sakomi tokie ir tokie žodžiai“. Mums reikalingi panašiu būdu atliekami fakto arba faktų aprašymai, kurie, jeigu jie yra iš tikrųjų, mūsų tikėjimą daro teisingą. Tokį faktą ar faktus aš vadinu tikėjimo „verifikatoriumi“ (varifier).

Svarbiausias šios problemos momentas yra santykis tarp pojūčių ir vaizdinių arba, pagal Hjumo terminologiją, tarp įgūdžių ir idėjų. Ankstesniame skyriuje išnagrinėjome idėjos ir jos prototipo santykį ir matėme, kaip iš šio santykio kyla žodžio „reikšmė“ („meaning“). Tačiau, jeigu duotos žodžių reikšmės ir sintaksė, prieiname naują sąvoką, kurią vadinu „sakinio reikšmė“ („significance“) ir kuri charakterizuoja sakinius ir sudėtingus vaizdinius. Pavienių žodžių, vartojamų šaukiamąja forma, tokių, kaip „Gaisras!“ arba „Žudol“, atveju, žodžio reikšmė ir sakinio reikšmė susilieja, bet paprastai jos skiriasi. Šis skirtumas kyla iš to fakto, kad žodžiai, jeigu jie tarnauja kokiam nors tikslui, privalo turėti reikšmę, o žodžių deriniai reikšmę turi ne visada. Sakinio reikšmė būdinga visiems sakiniams, kurie nėra beprasmiški, ir ne tik tiesioginiams sakiniams, bet ir klausiamiesiems, liepiamiesiems ir geidžiamiesiems. Tačiau

dabar apsiribosime tik tiesioginių sakinių nagrinėjimu. Apie juos galime pasakyti tai, kad jų reikšmę sudaro aprašymas fakto, kuris, jeigu jis yra, daro sakinį teisingą. Belieka apibrėžti šį aprašymą.

Imkime pavyzdį. Džefersonas tikėjo, ir jo tikėjimas buvo nusakomas žodžiais: „Šiaurės Amerikoje esama mamutų“. Šis tikėjimas galėjo būti teisingas, net jeigu niekas nematė nė vieno mamuto; kada savo tikėjimą jis sakė žodžiais, negyvenamoje Uolotų kalnų dalyje galėjo gyventi pora mamutų ir tuoj po to jie galėjo būti nunešti į jūrą per Kolorado upės potvynį. Šitokiu atveju, nors jo tikėjimas ir teisingas, niekas negalėtų jam paliudyti. Tikri mamutai būtų buvę faktas ir tikėjimo „verifikatoriai“ aukščiau minėta prasme. Faktas verifikatorius, nebūdamas suvoktas patyrimu, dažnai gali būti aprašytas, jeigu jis turi žinomą iš patyrimo ryšį su kažkuo iš patyrimo žinomu; todėl mes ir suprantame tokią frazę, kaip, pavyzdžiui, „Adomo tėvas“, kuri iš tikrųjų nieko neaprašo. Todėl suprantame ir Džefersono tikėjimą mamutais: mes žinome tų faktų rūšį, kuri mūsų tikėjimą galėtų padaryti teisingą; tai reiškia, kad galime būti tokioje sąmonės būsenoje, kada, jeigu pamatytume mamutus, sušuktume: „Žinoma, aš taip ir maniau!“

Sakinio reikšmė kyla iš jį sudarančių žodžių reikšmių ir sintaksės taisyklių. Žodžių reikšmė turi būti gaunama iš patyrimo, o sakinių reikšmei šitas nebūtina. Iš patyrimo žinau žodžių „žmogus“ ir „sparnai“ reikšmę. Vadinasi, žinau ir sakinio: „Esama sparnuotų žmonių“ reikšmę, nors patyrimu niekada nesuvokiau, ką šis sakinytis reiškia. Sakinio reikšmė tam tikra prasme visada gali būti suprantama kaip aprašymas. Kada šis aprašymas aprašo faktą, sakinytis yra „teisingas“, priešingu atveju — jis „neteisingas“.

Svarbu neperdėti sąlygotumo vaidmens. Kol nagrinėjame tikėjimą, o ne sakinius, kuriais jis nusakomas, sąlygotumas nevaidina jokio vaidmens. Sakysime, kad jūs laukiate susitikimo su žmogumi, kurį mylite, bet jo kurį laiką nematėte. Jūsų laukimas visiškai gali būti bežodis, net jeigu jis sudėtingas ir painus. Jūs galite tikėti, kad susitikimo metu šis žmogus šypsosis, galite prisiminti jo balsą, jo eisena, jo akių išraišką; apskritai jūsų laukimas gali būti toks, kad tik geras menininkas galėtų jį atvaizduoti ne žodžiais, bet paveikslu. Šiuo atveju jūs laukiate to, kas jums žinoma iš patyrimo, ir jūsų laukimo tiesa arba netiesa priklauso nuo idėjos santykio su įspūdžiu: jūsų laukimas bus „teisingas“, jeigu įspūdis, kada jį įgysite, bus toks, kad galėtų būti jūsų idėjos prototipu, jeigu įvykių tvarka laike būtų atvirkščia. Tai mes ir išreiškiame, kai sakome: „Kaip tik tai aš ir tikėjausi matyti“. Sąlygotumas atsiranda tik verčiant tikėjimą į kalbą arba (jeigu mums yra kas nors kalbama)

kalbą į tikėjimą. Dar daugiau, kalbos ir tikėjimo atitikimas, išskyrus abstrakčius dalykus, paprastai niekada nėra tikslus: tikėjimas pagal turinį ir detales yra turtingesnis, negu sakiny, kuris išrenka tik tam tikrus svarbesnius bruožus. Jūs sakote: „Aš greitai jį pamatysiu“, o galvojate: „Aš pamatysiu jį besišypsantį, nusenusį, draugiškai nusiteikusį, bet drovų, netvarkingą šukuosena ir purvinais batais“ ir t. t., su begaline įvairove smulkmenų, kurių daugumos jūs galite net nesuvokti.

Tiesos ir melo apibrėžtumo atžvilgiu laukimo atvejis yra pats paprasčiausias, nes šiuo atveju faktas, nuo kurio priklauso tiesa arba netiesa, gali būti arba yra mūsų patirties ribose. Kiti atvejai sunkesni.

Prisiminimas mūsų dabar nagrinėjamos problemos atžvilgiu labai panašus į laukimą. Prisiminimas yra idėja, tuo tarpu faktas, kurį prisimename, savo laiku buvo įspūdis; prisiminimas „teisingas“, jeigu tarp jo ir fakto yra toks panašumas, kaip tarp idėjos ir jos prototipo.

Panagrinėkime tokį teiginį: „Jums skauda dantį“. Bet kuriame tikėjime, liečiančiame kito žmogaus patyrimą, gali būti toks pat žodžiais nenusakomas turtingumas, kuris, kaip mes matėme, dažnai slypi mūsų pačių patiriamuose laukimuose; neseniai pats patyręs dantų skausmą, jūs galite iš užuojautos pajusti aštrų skausmą, įsivaizdavęs, kaip kenčia jūsų draugas. Nors labai turtinga ir stipri būtų jūsų vaizduotė, aišku, kad jūsų tikėjimas yra „teisingas“ tiek, kiek jis panašus į jūsų draugo dantų skausmo faktą, be to, panašumas čia yra toks pat, kokio esama tarp idėjos ir jos prototipo.

Tačiau kai paliečiame ką nors tokio, ko niekas nepatiria ir niekada nepatyrė, pavyzdžiui, tokius dalykus, kaip vidinė žemės dalis arba pasaulis iki gyvybės atsiradimo, tada tikėjimas ir tiesa, palyginti su aukščiau pateiktais pavyzdžiais, tampa abstraktesni. Dabar turime išnagrinėti, kaip gali būti suprantama „tiesa“, kada fakto-verifikatoriaus niekas nėra patyręs.

Numatydamas galimus prieštaravimus, remiuosi prielaida, kad fizinis pasaulis, egzistuojantis nepriklausomai nuo mūsų suvokimo, gali turėti tam tikrą struktūrinį panašumą su mūsų suvokimų pasauliu, bet negali turėti kokybinio panašumo. Kai sakau, jog jis turi struktūrinį panašumą, remiuosi prielaida, kad tvarkos (ordering) santykiai, kurių terminais apibūdinama struktūra, yra erdvės ir laiko santykiai, tokie patys, kokie yra mums žinomi iš mūsų pačių patyrimo. Daugelis fizinio pasaulio faktų, būtent tie, kuriuos apsprendžia erdvės ir laiko struktūra, yra tokie, kokius juos galime įsivaizduoti. Antra vertus, faktai, liečiantys kokybinį fizinių reiškinių pobūdį, yra, matyt, tokie, kokių negalime įsivaizduoti.

Kai nėra sunkumų padaryti prielaidą, kad egzistuoja neįsivaizduojami faktai, be paprasto tikėjimo vis tiek negali būti tokio tikėjimo, kurio

faktai verifikatoriai būtų neįsivaizduojami faktai. Tai labai svarbus principas. tačiau, jeigu tik jis mūsų nesuklaidins, jau nedaug tereikės dėmesio tam tikriems loginiams klausimo momentams. Pirmasis loginis momentas yra tas, kad galime žinoti bendrą prielaidą, nors ir nežinome jokių konkrečių jo pavyzdžių. Ant akmenimis nusėto jūros kranto jūs galite su tiesos tikimybe sakyti: „Ant šio kranto yra akmenėlių, kurių niekada niekas nepastebės“. Tai, kad egzistuoja tam tikri baigtiniai objektai, apie kuriuos niekas niekada nepagalvos, neabejotinai teisinga. Tačiau prieštaraučiau pats sau, jei manyčiau, kad tokie sakiniai patvirtinami, pateikus jų teisingumo pavyzdžius. Tai yra tik šio principo panaudojimas: galime suprasti teiginius apie visus arba tam tikrus klasės narius, negalėdami visų jų suskaičiuoti. Mes taip pat visiškai suprantame teiginį „Visi žmonės yra mirtingi“, kaip jį suprastume, jeigu galėtume suskaičiuoti visus žmones; nes suprasti šiam teiginiui mums reikia tik išsiaiškinti sąvokas „žmogus“ ir „mirtingas“ ir tai, ką reiškia konkretus jų pavyzdys.

Dabar imkime teiginį: „Esama faktų, kurių negaliu įsivaizduoti“. Aš nenagrinėju, ar šis teiginys teisingas; noriu parodyti tik tai, kad jis prasmingas. Pirmiausia, pažymėsime, kad jeigu jis neturėtų prasmės, tai priešingas jam teiginys taip pat neturėtų prasmės ir, vadinasi, nebūtų teisingas, nors taip pat nebūtų ir neteisingas. Toliau pažymėsime, kad, norint suprasti tokį teiginį, pakanka pateiktų pavyzdžių su nepastebėtais akmenėliais arba su skaičiais, apie kuriuos niekas negalvoja. Tokiais atvejais būtina suprasti tik sakinio žodžius ir sintaksę, ką ir darome. Jei-gu visa tai yra, teiginys suprantamas; ar jis teisingas — jau kitas klausimas.

Dabar imkime tokį teiginį: „Elektronai egzistuoja, bet jie negali būti suvokti“. Vėl nekeliu klausimo, ar šis teiginys teisingas, aš tik noriu išsiaiškinti, ką reiškia prielaida apie jo teisingumą arba tikėjimas jo teisingumu. „Elektronas“ yra terminas, apibrėžiamas, remiantis priežastiniais ir erdvės, ir laiko santykiais su įvykiais, kuriuos patiriame, ir su kitais įvykiais, kurie su pirmaisiais santykiauja tokiais būdais, kuriuos patiriame. Mes patiriame santykį „būti tėvu“ ir todėl galime suprasti santykį „būti proproseneliu“, nors patyrimo šio santykio neturime. Panašiai suprantame sakinius, kuriuose yra žodis „elektronas“, nors nesuvokiame to, kam šis žodis taikomas. Kada sakau, kad tokius sakinius suprantame, turiu galvoje, kad galime įsivaizduoti faktus, galinčius padaryti juos teisingus.

Šiems atvejams būdinga ta ypatybė, kad galime įsivaizduoti bendras aplinkybes, kurios mūsų tikėjimą galėtų patvirtinti, bet negalime įsivaizduoti pavienių faktų, kurie yra bendro fakto pavyzdžiai. Aš negaliu

įsivaizduoti jokio konkretaus tokios rūšies fakto: „ n yra skaičius, apie kurį niekas niekada nepagalvos“, nes kokią reikšmę aš teikčiau n , mano teigimas tampa neteisingu jau dėl to, kad šiam skaičiui teikiu tam tikrą reikšmę. Tačiau visiškai galiu įsivaizduoti bendrą faktą, kuris teiginį daro teisingą: „Esama skaičių, apie kuriuos niekas niekada nepagalvos“. Priežastis ta, kad bendri teiginiai liečia tik sudarančių juos žodžių turinį ir gali būti suprasti, nežinant atitinkamų apimčių.

Tikėjimas tuo, kas nepatirta, kaip parodė anksčiau pateiktas svarstymas, liečia ne individus, esančius už patyrimo ribų, bet klases, kuriose nėra vienas narys nėra patirtas. Tikėjimas visada turi būti toks, kad jį būtų galima skaidyti į elementus, kuriuos patyrimas padarė prasmingus, bet kai tikėjimas išreiškiamas logine forma, jis dažnai reikalauja kitokios analizės, kurioje operuojama nežinomais iš patyrimo elementais. Jeigu išvengtume tokios psichologiškai klaidinančios analizės, galėtume apibendrintai pasakyti: kiekvienas tikėjimas, kuris nėra paprastas impulsas veiksmui, pagal prigimtį yra pavaizdavimas, sujungtas su pritarimo ar nepritarimo jausmu; pritarimo atveju jis yra „teisingas“, jeigu yra faktas, tiek pat panašus į pavaizdavimą, kuriuo tikima, kiek prototipas panašus į vaizdą; nepritarimo atveju jis yra „teisingas“, jeigu tokio fakto nėra. Tikėjimas, kuris nėra teisingas, vadinamas „neteisingu“.

Tai ir yra „tiesos“ ir „netiesos“ apibrėžimas.